



Fig. 4. Kleine zwanen in de krekken van het reservaat De Middelpaten, Veerse Meer, 28-2-1976.

Walcherense binnenwateren dichtvroren, Walcheren minder aantrekkelijk hebben gemaakt.

In ieder geval zal het de moeite waard zijn om op de Kleine zwanen te blijven letten. De laatste jaren is er een haast explosieve uitbreiding van het zeegras opgetreden in het Grevelingenbekken (6). Het aantal Knobbel-

zwanen is daarmee ook zeer sterk gestegen (1). De Kleine zwanen zouden hier ook wel eens op af kunnen komen, maar het is ook mogelijk, dat de Knobbelzwanen een dubbel voordeel hebben door hun eerdere aanwezigheid en door hun langere hals, die het hun mogelijk maakt „dieper” te grazen.

Litteratuur:

1. Baptist, H. J. M., 1975. Vogels op de Grevelingen. Jubileumnummer Sterna, uitg. Natuur- en Vogelwacht „Schouwen-Duiveland”.
2. Brouwer, G. A. & L. Tinbergen, 1939. De verspreiding van de Kleine zwaan (*Cygnus b. bewickii* Yarr) in de Zuiderzee, vóór en na de afsluiting. *Limosa* 12: 1-18.
3. Van Haperen, A. M. M. & W. J. M. Kuypers, 1975. Het noordelijk Deltagebied als doortrek- en overwinteringsgebied voor wilde ganzen. RIN-verslag nr. 287, LH-NB nr. 73: 68.
4. Lebre, T., 1973. Waterwild en Deltawerken V. Nog eens: Veerse Meer. D.L.N. 76: 181-183.
5. Ouweneel, G. L., 1974. De Grauwe gans, *Anser anser*, in het Hollands Diep-Haringvliet na de afsluiting. D.L.N. 77: 148-160.
6. Van der Wielen, W. N., 1975. Grevelingen-bekken, Inventarisatie van zeegras 1975. SBB-stencil.

De Wilde narcis in het Hafdistrict

F. NEIJENHUIJS

Natuurwetenschappelijke Commissie van de Natuurbeschermingsraad

In mei 1970 ontdekte de heer A. Pellenkoren uit Alphen a/d Rijn in een geïsoleerd bosje, gelegen in een veenweidepolder nabij zijn woonplaats, een populatie van de Wilde

narcis (*Narcissus pseudonarcissus*). Deze interessante vondst werd in het tijdschrift *Gorteria* deel 6, nr. 3, p. 55 vermeld onder „verwilderde soorten” (11).

Gezien de grote zeldzaamheid van de Wilde narcis hier te lande, de geïsoleerde ligging van het bosje en de weinige oecologische gegevens die van deze groeiplaats bekend waren, bracht schrijver dezes, in gezelschap van Prof. Dr. J. C. van de Kamer, in het voorjaar van 1974 een bezoek aan de desbetreffende groeiplaats.

De Wilde narcis werd ten tijde van dit bezoek in volle bloei aangetroffen; er waren zeker enige honderden exemplaren aanwezig! Wellicht is dit de grootste populatie van deze subspecies in Nederland. Het bosje zelf is langwerpig van vorm en ligt langs een kade, ongeveer 300 meter ten noordwesten van een oude hoeve, temidden van uitgestrekte veenweidepolders. Aan beide zijden van het slechts kleine terreintje bevinden zich sloten; via een loopplank is het bosje vanaf de kade te bereiken. Wordt het bosje vroeger hoofdzakelijk geëxploiteerd als geriefhoutbosje of was het misschien in gebruik als „pestbosje”, thans heeft het vooral de functie van jacht-schuilplaats. (Opm. „pestbosje”: dat zich waarschijnlijk ontwikkeld heeft op plaatsen waar vee met een besmettelijke ziekte begraven werd). De diverse paden die door het terreintje lopen en de oude hulzen getuigen van de aanwezigheid van jagers.

De opgaande vegetatie bestaat voornamelijk uit oud hakhout van Zwarte els (*Alnus glutinosa*), Gewone es (*Fraxinus excelsior*) en diverse soorten wilg (*Salix*), terwijl voorts bramesoorten (*Rubus*), Eenstijlige meidoorn (*Crataegus monogyna*), Wilde kamperfoelie (*Lonicera periclymenum*), Bitterzoet (*Solanum dulcamara*), Hop (*Humulus lupulus*), Echte witbol (*Holcus lanatus*), Dagkoekoeksbloem (*Melandrium rubrum*), Speenkruid (*Ficaria verna*), Echte valeriaan (*Valeriana officinalis*), Moerasspirea (*Filipendula ulmaria*), Gele lis (*Iris pseudacorus*), Hennegras (*Calamagrostis canescens*), Ruwe smele (*Deschampsia cespitosa*) en Fluitekruid (*Anthriscus sylvestris*) werden aangetroffen.

cus sylvestris) werden aangetroffen.

Met name in de struiklaag vormen de bramen ineengestrengelde struwelen, terwijl ook de grasmatten plaatselijk zeer dicht is. De Wilde narcis werd vooral op de volgende plaatsen aangetroffen: op enigszins open plaatsen langs de vochtige slootkanten, langs en op de grazige paden (fig. 1) en op de humusrijke niet door andere kruiden al te sterk overwoekerde plekken onder het opgaande houtgewas (fig. 2). Door betreding was hier en daar een aantal exemplaren beschadigd. De bovenste laag van de bodem bestaat, voor zover dit tijdens het bezoek beoordeeld kon worden, uit een veraarde laag met in de ondergrond veen. Gezien de tijd (maart), waarin het bosje geïnventariseerd werd, kon van de vegetatie slechts een onvolledig beeld verkregen worden. Toch kan gesteld worden dat het bosje van het essen- en elzenhakhouttype is. In vegetatiekundig opzicht is het een mengvorm van het Elzenbroek (*Carici elongatae-Alnetum*) en het Elzen-Vogelkers-verbond (*Alno-Padion*).

Merkwaardig is het zeer geïsoleerde voorkomen van de populatie van de Wilde narcis in deze overigens open en weidse veenpolder. Bij informatie bij de bewoner van de nabijgelegen boerderij, tevens eigenaar van het terreintje, bleek dat men zich zeer wel bewust was dat de plant daar al sinds lange tijd groeide. Voor zover men wist, komt deze narcis in de naaste omgeving — ook op boerenerven — niet voor.

Het gebied waarin het bosje is gelegen, behoort tot een van de meest onaangetaste en karakteristieke landschappen van centraal Holland, ontstaan bij de verkaveling van het veen in de Middeleeuwen. De bodem bestaat uit bovenin ten dele veraard veen, dat in het westen uit riet- en zeggeveen en in het oosten meer uit bosveen bestaat. Biologisch belangrijke factoren in het onderhavige veenweidepoldergebied zijn de relatief hoge wa-

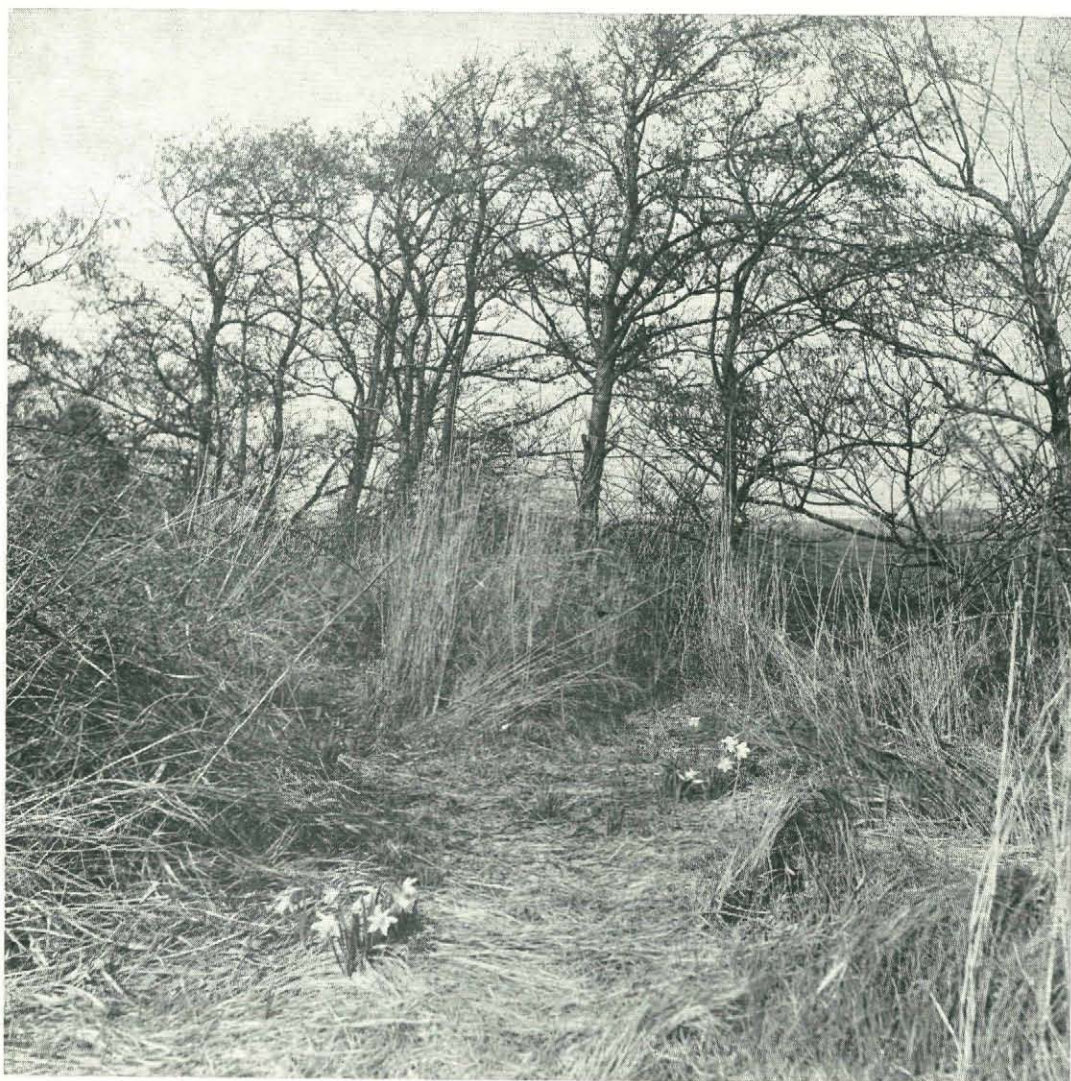


Fig. 1. *Wilde narcis op grazig pad in het elzen- en essenhakhoutbosje. Foto J. C. van de Kamer, 21-3-1974.*

terstanden in de tochten, sloten en vaarten en de geringe graad van vervuiling van het water, alsmede de beperkte ontsluiting en de daarmee samenhangende hoge mate van rust.

Het leek van belang na te gaan hoe de onderhavige populatie hier in het Hafdistrict is gekomen en of deze als oorspronkelijk wild is te beschouwen. Daartoe werden uit de

litteratuur gegevens verzameld over het voorkomen van de Wilde narcis in Europa, met name in Nederland.

De alom bekende Gele narcis (*Narcissus pseudonarcissus* L.), waarvan de Wilde narcis een ondersoort is, komt in grote delen van Europa wild voor. Het verspreidingsgebied van deze soort strekt zich uit ten westen van de Zuid-, Midden- en Oosteuropese

hooggebergten, vanaf de montane (500-900 m) en supalpiene zone (900-1800 m) tot en met het Atlantische gebied (10). Het areaal omvat Engeland, Nederland, België, W.-Duitsland, W.-Zwitserland en Frankrijk tot het Iberisch schiereiland en Italië (3). In vele andere landen waar de plant oorspronkelijk niet voorkomt, is ze vanwege haar opvallende fraaie trompetbloem als sierplant ingevoerd, o.a. in Denemarken, Noorwegen, Zweden, Tsjecho-Slowakije en Roemenië. In Ierland, Polen, Griekenland en Albanië blijft de soort geheel te ontbreken (12).

De Gele narcis is een variabele plant, waarvan verschillende ondersoorten beschreven zijn en die zeer veel hybriden als kweekprodukt telt. In ons land kent men vooral een tweetal ondersoorten van de Gele narcis, namelijk de Wilde narcis en de Trompetnarcis (*Narcissus pseudonarcissus* subsp. *major*). De laatste ondersoort is in Nederland niet inheems, maar hoort oorspronkelijk thuis in ZW.-Frankrijk en het noordelijk deel van het Iberisch schiereiland. Met name in ons befaamde bollenland wordt de Trompetnarcis in vele vormen, o.a. ook met gevulde bloemen, op grote schaal als sierplant gekweekt en ook weer uitgevoerd, zelfs naar die plaatsen waar zij van nature wild voorkomt. Het hoofdverspreidingsgebied van de Wilde narcis ligt vooral in de westelijke Voegen en verder in de Eifel, de Ardennen en in W.-Zwitserland. De plant komt in genoemde gebieden volgens Oberdorfer (10) overwegend voor op kalkarme, matig voedselrijke en enigszins zure humeuze leemgronden en wordt vooral aangetroffen in het Borstelgras-verbond (*Violion caninae*), zeldzaam ook in het verbond *Polygono-Trisetion* (dat in Nederland niet voorkomt) en verder in vochtige bosjes of bossen en andere beschaduwde plaatsen. De Wilde narcis onderscheidt zich van de Trompetnarcis door haar in het algemeen tengere bouw, kortere sten-

gel en bloemsteel, smallere bladen en kleinere bloemen en de kleur van de bloemdek-slippen: bleekgeel bij de Wilde narcis en heldergeel bij de Trompetnarcis. Bovendien bloeit de Wilde narcis gewoonlijk iets eerder dan haar hier te lande gekweekte naaste verwanten van de Trompetnarcis. Dat ook de kleinere Wilde narcis een opvallende plant is met fraaie bloemen, blijkt wel uit het feit dat men deze ondersoort gekweekt en/of verwilderd op sommige buitenplaatsen, maar vooral in boerentuinen en boomgaarden kan aantreffen. Ook is het niet verwonderlijk dat van dit mooie bolgewas — ondanks het feit dat de plant in veel delen van Europa, o.a. in Duitsland, beschermd is — in gebieden waar ze nog veelvuldig voorkomt, de bloemen op grote schaal geplukt worden of zelfs de bollen worden uitgegraven. In verband met haar vroege bloei, maart-april, wordt deze narcis in sommige delen van Drente ook wel Paaslelie genoemd, hoewel de soort niet tot de Liefamilie (*Liliaceae*), maar tot de Narcissenfamilie (*Amaryllidaceae*) behoort.

Lange tijd heeft men gemeend, dat de Wilde narcis — evenals vele andere opmerkelijke, sierlijke bol- en knolgewassen van de Liefamilie en Narcissenfamilie — niet inheems zou zijn. Men veronderstelde dat vele planten van beide families oorspronkelijk thuishoorden in meer bergachtige streken van Midden- en Zuid-Europa en dat zij in Nederland verwilderde sierplanten waren. Nu men de laatste jaren meer inzicht heeft gekregen in de arealen van deze soorten en de specifieke milieuomstandigheden die ze vereisen, is men tot de overtuiging gekomen, dat een aantal soorten wel degelijk inheems is of althans was.

Wat het voorkomen van de Wilde narcis in Nederland betreft, kan gezegd worden dat een deel van de vondsten ongetwijfeld betrekking zal hebben op verwilderde sierplan-



Fig. 2. *De Wilde narcis onder opgaand houtgewas.* Foto J. C. van de Kamer, 21-3-1974.

ten. Een aantal van de oude vindplaatsen geeft evenwel de indruk dat de soort aldaar van oorsprong wild is. Deze vindplaatsen zijn voor het merendeel gelegen in of nabij beekdalen, met name in de beekdalen van ZW.-Drente en ZO.-Friesland. Door Beyerrinck (1) is waargenomen, dat de Wilde narcis daar veelvuldig wordt gekweekt in boerentuinen en in boomgaarden. In sommige gevallen heeft men nog kunnen nagaan

dat de gekweekte planten vroeger van nabij gelegen natuurlijke groeiplaatsen zoals drassige, matig voedselarme, vaak geïsoleerde graslanden in beekdalen — waar zij thans nagenoeg verdwenen zijn — naar boerderijen overgebracht zijn. Van deze groeiplaatsen worden door de Flora Neerlandica (3) vermeld: Harendermolen (1834); Zuidlaren (1853); Winterswijk (1878). Van meer recente tijden dateren nog enkele waarnemin-

gen uit het Drentse district, o.a. tussen Wollega en Oldeholtspade, bij Oud-Schoonebeek en bij Diever. Gezien deze vondsten in het Drentse district neemt men aan dat de vochtige, schrale beekdalgronden beantwoorden aan de vereiste oecologische omstandigheden van de Wilde narcis in graslanden aldaar. Interessant zijn ook de gegevens uit een intern excursierapport van het voormalige RIVON (9). Daarin wordt vermeld dat omstreeks 1910 nog in het complex „Grote Wester Gersloot”, ten zuiden van Koudum, de Wilde narcis (naast Paaslelie ook wel Wilde tijloos geheten) in graslanden langs de oever van de Morra tussen het Jan Broerskanaal en de brug Galamadammen talrijk aangetroffen werd. Ook bij een boerderij ten noordoosten van Koudum in de graslanden van de polder „Het Hooze Land” kwam de Wilde narcis in vele exemplaren voor. De bollen werden herhaaldelijk uit de weilanden gehaald en in boerentuinen overgeplant. Een bij het genoemde RIVON-rapport gevoegd, thans weliswaar verouderd kaartje, geeft zeer illustratief aan dat bij een globaal onderzoek in de streek van Gaasterland ca. 13 groeiplaatsen aangetroffen werden van aangevoerde Wilde narcissen in boerentuinen. Omstreeks 1958 werd door Van Leeuwen e.a. nog één exemplaar nabij deze boerderij aangetroffen (zie ook 8). Volgens de Flora Neerlandica moet er rekening mee worden gehouden dat de planten mogelijkwijs aangevoerd zijn met terpaarde. Uit ter beschikking staande gegevens blijkt dat in 1965 in schrale graslanden ten noorden van Koudum nog Wilde narcissen gevonden zijn. Het is te hopen dat bij de uitvoering van de in voorbereiding zijnde verkaveling „Koudum” deze (voormalige) groeiplaatsen veilig gesteld zullen worden en dat er adequate maatregelen worden genomen om deze populaties zich te laten (her)ontwikkelen. Zonder dat er sprake is van „flora-vervalsing”

— het tegendeel is eerder het geval — is hier wellicht de mogelijkheid aanwezig om vanuit naburige boerentuinen de Wilde narcis weer terug te brengen naar de oorspronkelijke groeiplaatsen.

Behalve in Gaasterland lagen de oorspronkelijke groeiplaatsen van de Wilde narcis — die volgens de auteurs van Wilde Planten (14) eenmaal een gewone soort was van de Noordnederlandse beekdalen — vooral in de benedenloop van deze beken. De benedenloopse gebieden waren overwegend vlakke moerassige laagten, waarvan de begroeiing voornamelijk bestond uit gemeenschappen van het Verbond der grote Zeggen (*Magno-caricion*), met o.a. Scherpe zegge (*Carex acuta*), Snavelzegge (*C. rostrata*) en Noordse zegge (*C. aquatilis*). Thans wordt de Wilde narcis nog slechts op enkele plaatsen in Drente aangetroffen; men neemt aan dat ze daar oorspronkelijk wild voorkomt.

Ook in Zuid-Limburg is de soort, zowel vroeger als ook in recente tijd, gevonden op plaatsen die gezien het aansluitende areaal in België (Ardennen) en Duitsland (Eifel) wel oorspronkelijk zullen zijn. Deze plaatsen worden voornamelijk ingenomen door bepaalde vegetatietypen behorende tot het Eiken-haagbeukenbos (*Stellario-Carpinetum*). Hier groeit de Wilde narcis, hoewel zeer zeldzaam, vooral samen met Daslook (*Alium ursinum*), Gele anemoon (*Anemone ranunculoides*), Voorjaarshelmbloem (*Corydalis solida*), Breed longkruid (*Pulmonaria officinalis*) en Herfsttijloos (*Colchicum autumnale*). De bodem waar deze soortensamenstelling met name gedijt, bestaat uit kalk- en humusrijke, goed gekruimelde gronden (kleefaarde) die te vergelijken zijn met die van de zogeheten Klebwälder, voorkomend in de Duitse (stroom)dalen.

Een andere groeiplaats van de Wilde narcis is in het nog niet zo verre verleden (1958) eveneens gevonden in het Twentse gebied

Breklenkamp aan de Nederlands-Duitse grens; deze groeiplaats — een houtwal — moet volgens inventarisatiegegevens van het Staatsbosbeheer door het uitgraven van de bollen en het afschuiven van de aanliggende es als geheel verloren beschouwd worden (7).

Of de groeiplaatsen aan de binnenduintrand (o.a. op Walcheren) ten dele als oorspronkelijk zijn te beschouwen, is onzeker. De in het Duindistrict aangetroffen Wilde narcis komt als „stinseplant” met name voor in het Fluïtekruiddijk Essenbos (*Anthriscus-Fraxinetum*) en soms in het Duin-Eikenbos (*Convallaria-Quercetum dunense*) (3; 14). Opgemerkt zij, dat het begrip „stinseplant” niet uitsluitend een verwilderde sierplant, maar ook een inheemse soort kan betreffen. In de Flora van Nederland van Heukels-Van Ooststroom (5) wordt vermeld dat de soort wellicht oorspronkelijk wild is in beekdalen en vochtige graslanden in het Drents- en Subcentreurop district, alsmede in Zuid-Limburg. Vermeldenswaard is hier zeker de beschrijving en de afbeelding van de „Gemeene Narcis” (*Narcissus pseudo-narcissus*) in de Flora Batava uit 1822 (6). Hoewel geen verdeling gegeven wordt in ondersoorten geeft de afbeelding vrijwel zeker de subsp. *pseudonarcissus* weer (bleekgele bloemdekklippen en een heldergele bijkroon); als groeiplaatsen worden vermeld: „In bosschen, vooral aan Slootkanten” en verder „Omtrent Zwol door Bruman, te Velzen door Deutz, en door mij gevonden te Leyden aan het einde der Pesthuis-laan, en in de boschjes van veele Boerenwerven, onder Wassenaar, Oegstgeest, Sassenheim en Lisse”.

Keren wij terug naar de groeiplaats van de Wilde narcis in het veenweidegebied nabij Alphen a/d Rijn, dan is de volgende informatie die mondeling verkregen is van de Stichting voor Bodemkartering, interessant:

de brede sloten in het onderhavige veenweidegebied zijn ontstaan door het baggeren van veenspecie. Deze specie werd met mest en duinzand vermengd en als meststof en ter versteviging van het grasland als zg. „toemaak” op het land gebracht. Het toemaakdek in het onderhavige gebied bevat ca. 20% duinzand.

Op grond van het voorgaande is het waarschijnlijk dat eertijds diasporen van de Wilde narcis met het aangevoerde duinzand zijn meegekomen en dat zo de populatie in het onderhavige bosje tot ontwikkeling is gekomen. Merkwaardig is dan wel dat, zover bekend, de plant nergens anders in het gebied (meer) voorkomt. Het is zeer wel mogelijk dat de hier aanwezige populatie door de geïsoleerde ligging van het bosje een restant is van een in vroeger tijden in dit gebied veel grotere populatie. De vereiste oecologische omstandigheden voor deze ondersoort wijzen hier immers op, nl. vochtige en min of meer beschaduwde matig voedselarme gronden, bij voorkeur graslanden op veen- of beekbezinkingsgronden.

In vegetatiekundig opzicht beschouwt men thans de Wilde narcis voor Nederland als differentiërend taxon van het Beuken-eikenbos (*Fago-Quercetum*) (13). Aangetekend zij hier, dat de Wilde narcis (o.a. als stinseplant) ook in de vegetaties behorende tot het Elzen-vogelkers-verbond kan voorkomen.

Conclusie

Ten aanzien van de herkomst van de Wilde narcis op de genoemde groeiplaats nabij Alphen a/d Rijn zijn de volgende veronderstellingen mogelijk:

1. De narcis in het bosje is een verwilderde sierplant, afkomstig van kwekerijen of boerentuinen uit de naaste omgeving.
2. De subsp. is een hier van nature voorkomende plant, waarvan de groeiplaats

sen in het Hafdistrict in de loop der tijden m.u.v. het onderhavige bosje zijn verdwenen.

3. De subsp. kwam (of komt nog) voor in de binnenduindrand (Duindistrict), hetzij als oorspronkelijk wilde soort, hetzij als verwilderde sierplant. Met het aangevoerde duinzand is de plant in deze veenpolder gekomen (Hafdistrict).

De laatste veronderstelling is wellicht de meest waarschijnlijke. De vraag echter of de Wilde narcis hier oorspronkelijk wild of verwilderd is doet — hoewel voor de florist een belangwekkend feit — in feite niets af aan de natuurwetenschappelijke waarde van deze groeiplaats. De milieuomstandigheden, waaronder dit bolgewas hier al zo lange tijd kan gedijen, verlenen het terrein immers een grote indicatieve waarde voor de oecologie van deze ondersoort; het is als zodanig voor de botanische wetenschap, o.a. voor autoecologisch onderzoek aan deze subsp., van grote betekenis. Bovendien laat deze groei-

plaats zien dat juist een extensieve agrarische exploitatie door de mens er toe bijgedragen heeft dat in ons land rijk geschakeerde milieutypen zijn ontstaan.

Gezien de grote plantenoecologische waarde van de groeiplaats van de Wilde narcis is veiligstelling van het onderhavige object zeer gewenst. Het is daarom aan te bevelen dat nader verspreidings-oecologisch onderzoek van de Wilde narcis in deze streek plaats vindt. Bij veiligstelling is het van belang, dat — in overleg met de daarvoor in aanmerking komende instellingen — maatregelen genomen worden voor het handhaven c.q. uitbreiden van de populatie. Gedacht kan daarbij worden o.a. aan het enigszins open maken van de dichte ondergroei en van de grasmat. Voorzichtigheid is evenwel geboden gezien het feit dat de Wilde narcis zich hier onder de bestaande omstandigheden al zo lang heeft kunnen handhaven.

Litteratuur:

1. Beyerinck, W., 1957. De vroegbloeiende tijlozen (*Narcissus pseudonarcissus* L.) in ZW.-Drente en ZO.-Friesland. D.L.N. 60: 283.
2. Binz, A. en A. Becherer, 1968. Schul- und Excursionsflora für die Schweiz, 13. Aufl. Basel.
3. Flora Neerlandica, 1964. Deel I, Afl. 6: 152-155. Amsterdam.
4. Fournier, P., 1961. Les quatre flores de la France. Paris.
5. Heukels, H. en S. J. van Ooststroom, 1975. Flora van Nederland, 18e druk. Groningen.
6. Kops, J., 1822. Flora Batava, deel IV. Amsterdam.
7. Kleuver, J. J., 1965. Houtwal bij Rotmanskamp. Intern excursierapport Staatsbosbeheer, stencil.
8. Leeuwen, C. G., van, 1958. Wilde tijlozen. D.L.N. 61: 48.
9. Leeuwen, C. G., van, 1958. Gaasterland als groeiplaats van *Narcissus pseudonarcissus*. Intern excursierapport RIVON, stencil.
10. Oberdorfer, E., 1970. Pflanzensoziologische Excursionsflora für Süddeutschland und die angrenzenden Gebiete. Dritte Auflage. Stuttgart.
11. Ooststroom, S. J. en J. Mennema, 1972. Nieuwe vondsten van zeldzame planten in Nederland. Gorteria dl. 6: 41-56.
12. Polunin, O., 1970. Bloemen en planten van Europa. Wageningen.
13. Westhoff, V. en A. J. den Held, 1969. Plantengemeenschappen in Nederland. Zutphen.
14. Westhoff, V., e.a., 1970, 1973. Wilde planten, deel 1 en 3. Amsterdam.